

THE PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE SUFICIAL VIEWS OF SHEIKH KHUDAYDOD VALI

Navruzkhon Bakhronovich Muzaffarov

University of Economics and Pedagogy

University of Economics and Pedagogy Samarkand Campus

Samarkand, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Creator, Sheikh Khudoydad Vali, man, universe, philosophy, existence, thought, religious and philosophical views, spirituality, the idea of creation, anthropology, consciousness, existence.

Received: 01.11.25

Accepted: 02.11.25

Published: 03.11.25

Abstract: This article analyzes the philosophical essence of the relationship between the Creator, man and the universe. Based on religious and philosophical sources, examples of Eastern and Western thought, the idea of creation, the role and responsibility of man in existence, as well as the spiritual and enlightening aspects of the universe are highlighted. The author philosophically analyzes the role of the Creator in existence and the tasks facing humanity through the criteria of harmony between man and the universe, thought, spirituality and purposefulness. The article may be useful for researchers conducting scientific research at the intersection of modern philosophy, religious studies and anthropology.

SHAYX XUDOYDOD VALI TASAVVUFİY QARASHLARINING FALSAFIY MOHIYATI

Navruzxon Baxronovich Muzaffarov

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti

Samarqand Kampusi

n.muzaffarov@gmail.com

Samarqand, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Yaratuvchi, Shayx Xudoydod Vali, inson, olam, falsafa, borliq, tafakkur, diniy-falsafiy qarashlar, ma'naviyat, yaratilish g'oyasi, antropologiya, ong, mavjudlik.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yaratuvchi, inson va olam o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Diniy-falsafiy manbalar, Sharq va G'arb tafakkuri namunalari asosida yaratilish

g'oyasi, insonning borliqdagi o'rni va mas'uliyati, shuningdek, olamning ma'naviy-ma'rifiy qirralari yoritiladi. Muallif inson va olam o'rtasidagi uyg'unlik, tafakkur, ma'naviyat va maqsadlilik mezonlari orqali Yaratganning mavjudlikdagi o'rni va insoniyat oldidagi vazifalarni falsafiy tahlil qiladi. Maqola zamonaviy falsafa, dinshunoslik va antropologiya yo'nalishlari kesishmasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

ФИЛОСОФСКАЯ СУТЬ СУФИЙСКИХ ВЗГЛЯДОВ ШЕЙХА ХУДАЙДОДА ВАЛИ

Наврузхон Бахронович Музаффаров

Университет экономики и педагогики Самаркандский кампус

n.muzaffarov@gmail.com

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Творец, Шейх Худойдад Вали, человек, вселенная, философия, существование, мысль, религиозно-философские взгляды, духовность, идея творения, антропология, сознание, существование.

Аннотация: В статье анализируется философская сущность взаимоотношений Творца, человека и Вселенной. На основе религиозных и философских источников, примеров восточной и западной мысли исследуются идея творения, роль и ответственность человека в существовании, а также духовные и просветительские аспекты вселенной. Автор философски анализирует роль Творца в бытии и задачи, стоящие перед человечеством, через критерии гармонии человека и вселенной, мысли, духовности и предназначения. Статья может быть полезна исследователям, ведущим научные исследования на стыке современной философии, религиоведения и антропологии.

Kirish. Qadimdan Yaratuvchi, inson va olam o'rtasidagi munosabatlar falsafa, din va ilohiyotning markaziy mavzularidan biri bo'lib kelgan. Bu munosabatlar mavjudlikning manbai, insonning borliqdagi o'rni va olamning ma'nosini anglashga bo'lgan intilishning ifodasidir. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlarining, jumladan, Shayx Xudoydod Vali kabi tasavvufiy tafakkur egalari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bu borada chuqur falsafiy asosga ega. Shayx Xudoydod Vali o'z asarlarida Yaratuvchini Absolyut Haqiqat sifatida talqin etadi va insonni ana shu Haqiqat sari yo'l oluvchi ruhiy-ma'naviy mavjudot deb biladi. Unga ko'ra, olam esa bu Haqiqatning tajallisi, ya'ni zohir bo'lishidir.

Ushbu maqolada Shayx Xudoydod Vali qarashlari asosida Yaratuvchi, inson va olam o'rtasidagi munosabatlarning falsafiy tahlili amalga oshiriladi. Bunda diniy-tasavvufiy manbalar, Sharq falsafiy merosi hamda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola, bir tomondan, mavjudlikning ilohiy mohiyatini ochib berishga xizmat qilsa, boshqa tomondan, Shayx Xudoydod Valining tasavvufiy qarashlarining falsafiy mohiyati insonning ruhiy kamolot sari intilishida bu tushunchalarning tutgan o'rnini yoritishga qaratilgan.

Shayx Xudoydod Vali – Markaziy Osiyo tasavvufiy-tafakkur maktabi namoyondalaridan biri bo'lib, uning ta'limotida Yaratuvchi (Haq), inson va olam munosabati markaziy o'rin tutadi. Uning falsafasi tasavvufiy-irfoniy dunyoqarashga asoslangan bo'lib, insonning ma'naviy kamoloti va uning olamdagi o'rnini haqida chuqur mulohazalarni o'z ichiga oladi.

Shayx Xudoydod Vali insonni Yaratuvchi va olam o'rtasidagi bog'lovchi mavjudot deb bilib, uning kamolotiga katta ye'tibor bergan.

Inson – ilohiy nurning aksidir – tasavvufda insonni «Kamol topgan inson» (Inson-ul-Kamil) deb atashadi. Shayx Xudoydod Vali ham insonni shaxsiy ma'naviy sayqal orqali Yaratuvchiga yaqinlashishga qodir zot sifatida ko'radi. Inson Allohni bilish uchun yaratilgan – bu fikr sufiylikning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, inson o'z nafsini poklash orqali haqiqatga yerishishi mumkin[1; 7-8-b]. Inson o'z nafsini bilan kurashishi lozim – nafsni yuksaltirish orqali inson haqiqat yo'liga kirishi mumkin. Bu borada Naqshbandiya tariqatidagi «xilvat dar anjuman» (jamiyat ichida xilvat) tamoyili Shayx Xudoydod Vali falsafasi bilan uyg'un keladi.

Va aytar edilarki: Xudovand taolo lutfu karami ila oyat va hadislar bilan o'zining zoti vahdoniyatini bizga ma'lum qildi. Jumladan, shunday marhamat qildi: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا “La ilaha illa ana”, ya'ni “(Ey, payg'ambarlarim! Insonlarni) ogohlatiringlarki, Mendan o'zga iloh yo'q” (Nahl, 2) [2; 8-9-b]. Va Hazrati Payg'ambar alayhissalom ham bu ma'noni Xudoning co'zi (hadisi qudsiy) orqali xabar berdilar: مَنْ لَمْ يَرْضَ بِرِضَائِي فَلْيَطْلُبْ رِبَا سِوَايَ “Man lam yarza birizoi falyatlub Rabban sivoya”, “Kimki meni roziligimga – taqdirimga rozi bo'lmasa, o'ziga mendan boshqa Xudo topsin”, ya'ni Xudoyi taoloning qazoyi qadariga rozi bo'lish farzdir. Chunki, undan o'zga Iloh bo'lishi mumkin yemas.

Oli Imron surasining شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ “Shahidollohu annahu la ilaha illa huva val maloikatu”, ya'ni “Adolatda (barkaror) turib, Alloh guvohlik beradi: «Allohdan o'zga iloh yo'qdir». Farishtalar va ilm yegalari ham (buni ta'kidladilar). (Albatta,) qudratli va hikmatli Allohdan o'zga iloh yo'kdir.” (Oli Imron, 18) oyati guvohligida bizni mushriklik va gumrohlik da'vosidan qutqardi[3; 11-53-b].

Chunonchi aytadilar, bayt:

Sen mening ko'nglimda, demasam hyech mouman,

Sensizin bo'lsam, manga ko'p qotilur dushvorlar.

وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ “Va ulul ilmi qoimam bil qist” (va ilm yegalari ham (buni ta'kidladilar)) (Oli Imron, 18) oyati bilan o'z Zotining yakkayu yagonaligi yo'lida to'g'ri va sobitqadam ayladi.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Inna fi zalika laoyotil laqavmin ya'qiluna” “Albatta, bunda anglaydigan qavm uchun alomatlar bordir (Ra'd, 4) oyatining xushxabari bilan falaklarning aylanishida, yer olamining o'zgarishida, quyosh va oyning ziyo taratishida, Zuhra va yulduzlarning nur sochishida oqillar uchun dalil va hujjatlar bor, deb bizni o'z inoyati bilan oqillar qatoriga qo'shdi va bizga o'zining yakkayu yagona zotini idrok qilish bashoratini yetkazdi[4; 2-9-b]. Bayt:

Jon chu dar tan raftu tan z—o' zinda shud,

Aql dodash, to bad— o' binanda shud .

Aytar edilar: Men bu aqliy va xabariy bashoratga qoniqib qolganim yo'q, balki “Laysal xabaru kal muoyana”, ya'ni “Eshitilgan xabar ko'rilgandek bo'lmaydi” hikmatiga amal qilib ilmimni ko'paytirishni istadim. O'zimdagi aqliy va naqliy ilmu ma'rifatimga qanoat qilmasdan, فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ “Famon kona yarju liqoa Rabbihi” (Bas, kimki Parvardigori bilan muloqotda bo'lishdan umidvor bo'lsa... (Kahf,110) oyati hikmatidan umid qilib sa'yu harakatlar qildim va benazir Xoliq jamoli mushohadasini orzu yetdim[5; 2-7-b]. Chunonchi aytadilar, bayt:

Pir boyad, rohro tanho marav,

Az sari umyo darin daryo marav.

(Mazmuni: Pir kerakdur tanho yo'ldan yurmagil, ko'r-ko'rona yurib, bu daryodan kechmagil!)

Murshidi komil buyrug'i bilan va فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا “Fal ya'mal amalan solihan” (...u holda yezgu amal qilsin... Kahf,110) farmoniga ko'ra qalbni isloh qilishga va botil nafsdan fasod (yomonlik)larni yo'qotishga urindim. Chanqoqlik va ochlik sharbatini ichdim. Va وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا “Vala yushrik biibodati Rabbihi ahado” (...va Parvardigoriga ibodat qilishda hyech kimni (Unga) sherik qilmasin! Kahf,110) tanbehiga asosan boshqaga ibodat va bandalik qilishni o'z ko'nglimdan yiroq qildim. Zot mushohadasida mosivolarni sherik qilishdan o'zimni xalos yetdim[6; 2-5-b]. Himmatinga yarasha Zoti ahadiyat inoyati bilan mushohada va muoyana maydonida g'avg'oyu-to'polon (harakat) qildim.

Yuqoridagi kabi baytlarni Shayx Xudoydod Vali ijodida ko'plab uchratish mumkun. Shayx Xudoydod Vali ta'limotida inson — faqat jismoniy mavjudot emas, balki metafizik haqiqatni anglashga layoqatli, ontologik o'qituvchidir. Unga ko'ra, inson yaratilishining g'oyaviy maqsadi — Allohni bilish (ma'rifatullah) va Unga intilishdir. Bu jarayon tasavvufda sayr ila Alloh (Alloh sari yurish) va sayr fi Alloh (Allohdagi yurish) tushunchalari orqali tavsiflanadi. Shayxning ta'limoti Naqshbandiya tariqatining asosiy tamoyillari — “xilvat dar anjuman”, “yod kard”, «buzkush

murod» kabi irfoniy qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlanadi. Bu esa insonning jamiyat ichida yashar ekan, ichki olamida Alloh bilan bog'liqligini uzmaslik g'oyasini anglatadi[7; 2-4-b].

Shayx Xudoydod Valining asosiy ontologik yondashuvi — vahdati vojud (mavjudlikning yagonaligi) konsepsiyasi bilan uyg'unlikda talqin etiladi. Unga ko'ra, mavjudlik faqat bir haqiqat — Allohning zoti bilan bog'liq bo'lib, qolgan barcha mavjudotlar faqat nisbiy haqiqatdir, ya'ni zohiriy tajallilardir. Inson esa shu tajallining eng komil namunasi sifatida olamda maxsus o'rin tutadi. Bunday falsafiy dunyoqarashda inson — makrokosm va mikrokosm o'rtasidagi ko'priq, ya'ni ilohiy va moddiy olamlar o'rtasidagi mujassam vositadir[8; 9-3-b].

Shayx Xudoydod Vali – shuningdek Markaziy Osiyo tasavvufi va islomiy falsafasining yirik namoyondalaridan biri bo'lib, uning ta'limotida tavhid (yagona Allohga iymon keltirish) markaziy o'rin tutadi. Tavhid – islomiy dunyoqarashning asosiy negizi bo'lib, uning ma'naviy, falsafiy va amaliy jihatlari bor. Shayx Xudoydod Vali o'z ta'limotida tavhidni tasavvufiy va irfoniy mazmunda sharhlab, uni insonning ma'naviy kamoloti va haqiqatga yetishish yo'li sifatida tushuntirgan.

Shayx Xudoydod Valiga ko'ra, tavhid faqatgina Alloh yagonadir, Uning sherigi yo'q degan aqidani qabul qilish bilan cheklanmaydi. U inson ruhiyati va ma'naviy hayotining tub mohiyatiga ham bog'liqdir.

- Tavhid – qalbdagi chuqur iymon va haqiqatga intiluvchi holatdir.
- Tavhid – insonning nafs va dunyoviy havaslardan xalos bo'lib, Allohga to'liq bog'lanishi.
- Haqiqiy tavhid – zohiriy va botiniy birlikni anglash, ya'ni insonning qalbi, aqli va amallarida Allohdan boshqa hiech narsani ustuvor qo'ymaslik.

Bu fikrlar Naqshbandiya tariqati ta'limoti bilan uyg'un bo'lib, ularda "zohirda odamlar bilan, botinda Alloh bilan" degan ma'naviy tamoyil keng tarqalgan yedi.

Alloh taolo marhamat qiladi:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

“Shahidallohu annahu lo iloha illo huva” “Adolatda barqaror turib Alloh guvohlik beradiki: Allohdan o'zga Iloh yo'qdir” (Oli Imron, 18).

Ya'ni, Alloh guvohlik beradiki, U o'z Zotida qoyim va hiech kim u bilan sherik yemas. Alloh Zoti uchun tavhid lozimdir.

التوحيد تنزيه الله عز وجل عن الحدث “At-tavhidu tanzihulloha azza va jalla anil hadasi”, Ya'ni, Tavhid Haq taoloning qadim zotini keyin paydo bo'ladigan har qanday ism va rusumlardan pok va muqaddas bilmoqlikdir.

Shuningdek, Shayx o'z asarlarida Qur'oni karim oyatlari va hadislardan ilhomlanib, ilohiy bilishning ikki shakli — naqliy (vahiy va rivoyat asosidagi) va aqliy (aql, tafakkur va mushohada

asosidagi) bilishni muvozanatda olib boradi. U bu ikki yo'lni bir-birini to'ldiruvchi emas, balki bir-biriga yetaklovchi vosita sifatida talqin qiladi. "Eshitilgan xabar – ko'rilgandek bo'lmaydi" degan tamoyil orqali Shayx insonni bevosita tajriba — qalbiy idrok, ya'ni mushohada orqali haqiqatni topishga da'vat etadi. Bu esa uni faqat bilim egasi emas, balki ruhiy tajriba sohibi bo'lishga undaydi[9; 2-2-b].

Xulosa. Yaratuvchi, inson va olam o'rtasidagi munosabatlar har bir davrda falsafa, ilohiyot va tasavvufning markaziy muammolaridan biri bo'lib kelgan. Shayx Xudoydod Vali ushbu mavzuni o'ziga xos tasavvufiy-irfoniy tafakkur asosida yoritib, insonni ilohiy haqiqatga eltuvchi markaziy vosita sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, inson — bu ilohiy nurning zohiri, ya'ni borliqdagi eng komil mavjudot bo'lib, o'z nafsini poklash, qalbini isloh etish orqali Allohga yaqinlashishi mumkin.

Shayxning ta'limotida Qur'oni karim oyatlari, hadisi qudsiylar va sufiylikning asosiy prinsiplariga tayanib, Haqning yagonaligi, olamdagi har bir hodisaning ilohiy mo'jizaligi, insonning o'zligini anglash yo'li orqali haqiqatga erishishi muhim falsafiy jihat sifatida ilgari suriladi. "Laysal xabaru kal muoyana" degan hikmatga asoslanib, u ilmni faqat eshitish, o'rganish bilangina emas, balki qalban his qilish, ruhiy tajriba orqali anglash zarurligini ta'kidlaydi.

Demak, Shayx Xudoydod Vali qarashlari asosida shakllangan falsafiy xulosaga ko'ra, Yaratuvchi, inson va olam o'rtasidagi bog'liqlik — bu nafaqat teologik tushuncha, balki insonning ruhiy yetilishi, komillikka erishish yo'lida amal qilinadigan amaliy-ma'naviy yo'ldir. Bu ta'limot bugungi global ma'naviy izlanishlar fonida ham dolzarbligini yo'qotmagan, balki insoniyatni o'z mohiyatiga qaytaruvchi manba sifatida katta ahamiyatga egadir.

Fydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shayx Xudoydod Vali. Risolai Xudoydod Vali. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
2. Nasr, S. H. Islom metafizikasi va ilohiy falsafa asoslari. – Toshkent: Sharq, 2010.
3. Azizmuhammedov, E. Tasavvuf va ma'naviyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2006.
4. Toshpulatov, I. Inson va olam: falsafiy mushohadalar. – Toshkent: Fan, 2013.
5. G'afurov, B. Tasavvuf: mohiyati va tarixiy taraqqiyoti. – Samarqand: Imom Buxoriy nomidagi nashriyot, 2019.
6. Qur'oni Karim va tarjimai ma'nosi. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2017.
7. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) //European Scholar Journal. – 2021. – T. 2. – №. 11. – C. 45-48.
8. Bastug M. The structural relationship of reading attitude, reading comprehension and academic achievement //International Journal of Social Sciences and Education. – 2014. – T. 4. – №. 4. – C. 931-946.

9. Юлдашева Д. Ю. Цифровые технологии в учебном процессе в условиях пандемии //Конференция состоялась. – 2022. – Т. 5. – С. 100.
10. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 17-20.
11. Alikulov S. A., Rizaev I. I. METHODOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH OF SOCIAL SYSTEMS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 2. – С. 717-720.
12. Mavlanovna A. M. Problems of transforming a healthy worldview and creativity into a nationwide movement in society //Asian Journal Of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 7. – С. 32-36.